

Vokietijos Demokratinės Respublikos ir Lenkijos Liaudies Respublikos politinės policijos

Abi politinės policijos buvo suformuotos Vidaus reikalų liaudies komisariato (toliau – NKVD), jų veiklą ilgai prižiūrėjo sovietiniai patarėjai¹. Rytų Vokietijos ir Lenkijos komunistų partijos tiesiogiai nedalyvavo formuojant saugumo institucijas, tačiau narystė partijoje lemdavo skyrimą į aukštesnes pareigas.

Sovietų valdžiai buvo būtina sukurti saugumo struktūras. Kadangi palydovinės komunistų partijos buvo silpnos (staliniškos represijos jas dar labiau susilpnino), sovietų valdžia visiškai nepasitikėjo savo sąjungininkais. Lenkijoje kilo visuotinis visuomenės pasipriešinimas, o komunistų valdžia buvo itin silpna, tad sovietų nepasitikėjimas yra suprantamas. Rytų Vokietija – tai nugalėtas ir neapkenčiamas priešas. Ji tik 1949 m. atgavo valstybingumą ir dalinę nepriklausomybę, nors saugumo struktūrų pagrindus pradėta rengti jau po 1945 m.

1944–1953 m. abiejų šalių saugumo tarnybos kovojo su tikrais ir tariamais priešais. Lenkijos Liaudies Respublikos egzistavimo pradžioje vyko ginkluota kova su nepriklausomu lenkų pogrindžiu. Tuo metu saugumo tarnybos buvo priverstos bendradarbiauti su NKVD daliniais. Dėl pogrindžio pasipriešinimo komunistų valdžia darė didelį spaudimą, kad būtų

sukurtos saugumo struktūros. Saugumo tarnybų biudžetas XX a. penktajame dešimtmetyje buvo dešimt kartų didesnis negu Rekonstrukcijos ministerijos, nors šalis buvo sugriauta.

Rytų Vokietijos saugumo struktūroms lemtingi metai buvo ne 1949-ieji, kai buvo sukurta Rytų Vokietija, bet 1953-ieji, kai vyko darbininkų sukilimas. Didelis visuomenės sukilimas politinei policijai buvo visiškai netikėtas, ji nepajėgė kontroliuoti šių įvykių. 1953 m. patirtis buvo labai svarbi Štazi iki pat komunistinio režimo žlugimo Rytų Vokietijoje. Nuo tada Rytų Vokietijos politinė policija plėtėsi ir daugiau nepatyrė tokių didelių sukrėtimų. Nuo 1958 m. iki šios organizacijos gyvavimo pabaigos Štazi vadovu buvo Egonas Mielke'as. Jis tapo Rytų Vokietijos politinės policijos veiklos tęstinumo ir galios simboliu bei pasivijo savo pirmtakus nacius².

1989 m. Štazi dirbo 102 tūkst. pareigūnų ir 170 tūkst. neoficialių darbuotojų (informatorių); tai sudaro 2,5 proc. 18–60 metų amžiaus gyventojų. 66 gyventojams teko vienas informatorius ar Štazi pareigūnas. Tai leidžia daryti prielaidą, kad Rytų vokiečiai per visą istoriją buvo labiausiai išnaudojami politinės policijos. Specifiniai ryšiai tarp Štazi ir jos manipuluojamų aukų informatorių atsispindi ne tik istoriniuose tyri-

muose, bet ir literatūroje, pavyzdžiui, Wolfgango Hillbicho 1993 m. sukurtoje novelėje „Aš“ (vok. „Ich“)³.

Šiek tiek skyrėsi Lenkijos politinės policijos duomenys. Iš pradžių politinė policija plėtojosi greičiau, nes buvo sovietų okupacinėje zonoje. Priežastį jau minėjome – lenkų pagrindžio ginkluotas pasipriešinimas, besitęsianti kova su nacių ir sovietų okupantais Antrojo pasaulinio karo metu. Komunistų partijai buvo nelengva rasti naujų slaptosios policijos bendradarbių, jų išsilavinimo lygis buvo labai žemas. Vidurinis išsilavinimas, jau nekalbant apie aukštąjį, buvo laikomas „suterštos“ buržuazijos ženklu.

1953-ieji buvo politinės policijos klestėjimo metai. Tačiau po Stalino mirties ji nuolat patirdavo sukrėtimų ir krizių. Pirmą iš jų kilo 1953–1954 m., kai vienas aukščiausių pareigūnų pabėgo į užsienį⁴. Dar didesnė krizė įvyko 1956 m. Politinė policija dažnai keisdavo pavadinimą – nuo valstybės saugumo ministerijos iki valstybės saugumo komiteto, – kad galėtų prisidengti saugumo tarnybomis Vidaus reikalų ministerijoje. Dar dažniau ji keisdavo savo vadovus: iš viso pasikeitė 10 vadovų⁵ (Vokietijos Demokratinėje Respublikoje – vos 3).

Labai svyravo pareigūnų ir slaptų informatorių skaičius. Stalininiu laikotarpiu jų buvo 100 tūkst. Tai didžiausias skaičius iki septintojo dešimtmečio pradžios, kai slaptų informatorių buvo 11 tūkst., vėliau šis skaičius augo labai lėtai. Dėl konflikto su Bažnyčia XX a. septintajame dešimtmetyje ir darbininkų sukilimo 1970 ir 1976 m. dalis komunistų partijos narių iš politinės policijos reikalavo aktyvesnių veiksmų. Daugėjo pareigūnų ir slaptų informatorių. Tačiau slaptoji policija nesugebėjo sustabdyti didėjančio politinės opozicijos ir visuomenės protesto. Politinę policiją nustebino naujos pasipriešinimo formos ir protestai, susiję su Helsinkio konferencijos Baigiamuoju aktu

ir žmogaus teisių judėjimu aštuntajame dešimtmetyje. Kita vertus, politinės policijos veiklą (pvz., platų fizinės prievartos taikymą) varžė tarptautinė padėtis ir Vakarų spaudimas lenkų komunistinei vyriausybei dėl skolų ir blogėjančios ekonomikos⁶. Tai lėmė politinės policijos pareigūnų tam tikrą moralinį nuosmukį ir nenorą keistis. Pirmoji „Solidarumo“ revoliucija 1980–1981 m. dar labiau paaštrino šiuos procesus. Politinės policijos psichologinę būklę paveikė protesto mastai. Darbuotojus psichologiškai ir moraliai spaudė visuomenė. Kai kurios opozicijos idėjos prasiskverbė į tarnybą, susijusią su Vidaus reikalų ministerija⁷. Nepaisant karinės padėties įstatymo 1980–1982 m., politinė policija jau nesugebėjo kontroliuoti padėties. Opozicijos judėjimas nebuvo slopinamas. Devintajame dešimtmetyje sparčiai daugėjo slaptų informatorių⁸. Lyginant su visų gyventojų skaičiumi, jie sudarė 2/3 stalininio laikotarpio informatorių skaičiaus.

Atrodo, kad slaptoji policija kartais būdavo gerai informuota apie opozicijos veiksmus, tačiau opozicijos judėjimas buvo pernelyg išplitęs, tad ribotos represijos negalėjo nuslopinti jo veiklos ir sukurti baimės atmosferą, siekiant stabdyti daugybės žmonių aktyvumą ir pasyvią paramą opozicijai.

Po 1989 m. revoliucijos politinė policija Vidurio ir Rytų Europos valstybėse buvo panaikinta. Tačiau požiūris į šią instituciją Lenkijoje 1989 m. pavasarį ir Rytų Vokietijoje per 1989 m. revoliuciją buvo skirtingas. Lenkijoje tai nebuvo pernelyg sureikšmintas, ir politinės policijos vadovas gen. Kiszczakas dalyvavo „apskritojų stalo“ derybose, kuriose atstovavo „liberaliajam“ komunistinės vyriausybės sparnui. Visuomenės nuomone, rizika dėl „apskritojų stalo“ derybų nebuvo tiesiogiai susijusi su politinės policijos veikla. Rytų Vokietijoje vykstant 1989 m. revoliucijai Štazi kartais atsidurdavo dėmesio centre. Štazi vadovų suėmimas buvo vienas

svarbiausių istorinių įvykių ir lemiamas posūkis 1989–1990 m. revoliucijoje. Štazi klausimas buvo aktualus Vokietijoje, ir tai viena iš priežasčių, kodėl taip greitai buvo balsuota dėl buvusios politinės policijos archyvų naudojimo taisyklių. Joachimo Gaucko tarnyba tapo pavyzdžiu panašioms institucijoms įvairiose Rytų bloko valstybėse.

IŠVADOS

Lyginant Vokietijos Demokratinės Respublikos ir Lenkijos Liaudies Respublikos politinę policiją, atsiskleidžia esmingi panašumai ir skirtumai.

Panašumai: pavaldumas komunistų partijai; kalėjimų sistemos kūrimas, kuri paskatino politinę policiją; fizinės represijos stalininiu laikotarpiu; didelė finansinė našta biudžetui.

Panašumus lėmė sovietų pavyzdys ir jų įtaka. Svarbiausias abiejų šalių politinės policijos panašumas buvo bejėgiškumas prieš augantį masinį eilinių žmonių judėjimą.

Skirtumai:

Štazi aparatas buvo nuolat plečiamas, o Lenkijos Liaudies Respublikoje politinė policija turėjo didelių vidinių ir personalo problemų. Štazi informatorių skaičius nuolat augo, o Lenkijoje šis skaičius svyravo. Štazi pagal informatorių ir darbuotojų skaičių, lyginant su gyventojų skaičiumi, Lenkijos politinę policiją lenkė 4–6 kartus. Šta-

zi bylų buvo 180 kilometrų, o Lenkijos politinės policijos bylų – 80 km. Rytų Vokietijoje buvo daug didesnės galimybės daryti žmoniems spaudimą, o Lenkijoje veikė daugybė socialinių institucijų, kurios gynė persekiojamą ir atliko svarbiausią vaidmenį. Štazi personalas buvo visiškai pasirengęs baigti savo veiklą, o slaptoji policija komunistinėje Lenkijoje nuosekliai perėjo „moralinės korupcijos“ fazes.

Atrodo, kad šiuos skirtumus lėmė ne vienoda kultūrinė ir istorinė padėtis. Pokario Rytų Vokietijai po skaudaus moralinio pralaimėjimo Antrajame pasauliniame kare buvo sunku rasti pagrindą platesnei socialinei ir politinei rezistencijai. Lenkijoje komunistų valdžia ilgai buvo laikoma sovietinės okupacijos dalimi, ir rezistencija prieš sovietų sistemą buvo karo metu vykusios rezistencijos tęsia. Svarbus veiksnys buvo požiūris į valstybės institucijas. Vokietijoje vyravo lojalumas valdžiai ir savitas autoritarizmas, kuriuo buvo išauklėta Vokietijos visuomenė. Lenkijai būdingas visuomenės atotrūkis nuo valstybės institucijų ir savitas individualizmas. Konkrečių valstybių politinės policijos lyginimą turėtų papildyti socialinės ir politinės rezistencijos bei kultūros modelio, kuriuo remiantis nagrinėjamas individo požiūris į diktatorišką valdžią, analizė. Totalitarinių režimų slaptosios policijos veiklos tyrimai neįmanomi be socialinės ir politinės rezistencijos bei kultūrinės padėties analizės.

Nuorodos

¹ Lenkijoje tai buvo NKVD ltn. plk. Beliajevas, oficialus patarėjas organizuojant departamentą, ir ltn. plk. Šklarenko, ryšininkas tarp W. Radkiewicziaus ir NKVD, žr.: Piotr Kolakowski, *NKVD and GRU on Polish land 1939–1945*, Bellona, 2002.

² Žr.: J. O. Koehler, „Revenge versus the rule of law“. „Štazi engė žmogų labiau nei gestapas, jei turė-

sime galvoje tik savo tautos engimą“. Tai pagal Simoną Wiesenthalį iš Vienos (Austrija), kuris medžiojo nacių nusikaltėlius apie pusę amžiaus. Gestapas turėjo 40 tūkst. pareigūnų valstybėje, kurioje buvo 80 mln. gyventojų, o Štazi dirbo 102 tūkst. ir kontroliavo tik 17 mln. gyventojų. Nacių teroras tęsėsi 12 metų, o Štazi – keturis dešimtmečius. Štazi išstobulino priespaudos, represijų, sekimo, tarptautinio terorizmo ir naikinimo mechanizmą, žr. www.ny.times/books/k/koehler.

³ Sukurtas iškreiptas Štazi veiklos pavyzdys: imami žmonių kvapų pavyzdžiai, kad būtų galima surinkti įkalčius prieš asmenis, su kuriais Štazi buvo susijusi. Šie pavyzdžiai buvo saugomi orui nepralaidžiamame stiklo konteineryje, o šunys buvo išdresuoti aptikti žmogaus kvapą. Agentams buvo leista vykdyti slap-tas diskreditavimo kampanijas prieš bet kurį žmogų. Tai galėjo būti anoniminių laiškų siuntimas ar anoni-miniai skambučiai šantažuojamam asmeniui. Kanki-nimas buvo priimtinas metodas siekiant išgauti infor-maciją. Erichas Loestas tai aprašė novelėje „Mikalo-jaus bažnyčia“ („Nikolaikirche“).

⁴ G. Majchrzak, A. Paczkowski, *Security service in Poland in 1953–1954 years. Tactics, the strategy, methods*, 2004.

⁵ Władysławas Wicha Radkiewiczus, 1954 m. gruodžio 7 d.–1964 m. gruodžio 12 d., Mieczysławas

Moczaras, 1964 m. gruodžio 12 d.–1968 liepos 15 d., Kazimierzus Świtačas, 1968 m. liepos 15 d.–1971 m. vasario 13 d., Franciszekas Szlachcikas, 1971 m. vasario 13 d.–1971 m. gruodžio 22 d., Wiesławas Ociepka, 1971 m. gruodžio 22 d.–1973 m. vasario 28 d., Stanisławas Kowalczykas, 1973 m. kovo 22 d.–1980 m. spalio 8 d., Mirosławas Milewskis, 1980 m. spalio 8 d.–1981 m. liepos 31 d., Czesławas Kiszczakas, 1981 m. liepos 31 d.–1990 m. liepos 6 d.

⁶ Deja, tai nesustabdė daugybės politinių aktyvistų žmogžudysčių.

⁷ Geras pavyzdys – policijos darbuotojų nepri-klausoma asociacija, susijusi su „Solidarumo“ judėji-mu 1980–1981m.

⁸ T. Ruzikowski, „Agenci Agents“, *The IPN Bul-letin*, No. 3(50), 2005.